

Disputa

Grendel Lajos Az onirizmus tréfái – 3. című novellájáról

Erdélyi Erzsébet: Ismerős irodalmi és földrajzi vidékekre vezeti el az olvasót a szlovákiai magyar prózaíró furcsa című elbeszélése. Jellegzetesen magyar novella ez. A kísértet olyan otthonosan járkal benne, mint Balogh, a mű főszereplője a régi kisváros szecessziós kávéházában. Mintha Mikszáth vagy Krúdy valamelyik írását olvasnánk. Még a táj is egyezik: egy felvidéki kisváros szolgál háttérül itt is.

Nobel Iván: Az anekdotikus szerkezet is a klasszikus novellákra emlékeztet. Ugyanakkor a történet nem nélkülözi az irreális elemeket. Az elbeszélés hangja könnyed, szinte hétköznapi, az író finom iróniával jut el a megcsavart, csattanós befejezésig.

És ha folytatjuk a nyomozást, más hagyományokat is felfedezhetünk. A meghökkenés itt már-már az abszurdot érinti, a fantasztikum természetes ecsetkezelése helyenként Gogolt vagy Örkényt is felidézi, különösen a realitás és az álom világának szinte észrevétlen egymásba játszásával.

E.E.: De a stílusbeli különbségekről is beszélnünk kell. A novella nem a Mikszáth-művek élvezetes bőbeszédűségével vagy a Krúdy-írások álomillatú és utánozhatatlan sejtelmességével íródott, és nem is Örkénynek a lényeg lényegét kereső szikár szükségességével. A hagyományos realizmus jegyeivel készült írás ez, a díszítőelemek takarékos kezelésével, a stílus hétköznapiabb, „próza” alkalmazásával. És ez a stílus teszi a fantasztikumba hajló történetet megélhetővé. A hitelesség bélyegét nyomja rá a hihetetlen eseménymozzanatra is, és ezzel átsegíti az olvasót az átélés talán nehezebb proceduráján, hozzájárulva a történet mögötti gondolatok megközelítéséhez.

N.I.: Ám a cím értelmezése is fontos tanulságokkal járhat. *Az onirizmus tréfái* valójában egy sorozat harmadik darabja. Az első, hasonló című elbeszélés az író Böröndök tartalma című kötetében jelent meg (Madách Könyv- és Lapkiadó n.v., Bratislava, 1987.) Érdemes idézni ebből az írásból egy részletet, ez ugyanis némileg magyarázza az onirizmus lényegét:

„Az álom valóság – szögezte le a Mester. – Hiszen látta a képeimet. Az álom igazibb valóság... Sokfelé jártam, Chicagóban, Hongkongban, a pápuák földjén. Útleveél nélkül – mondta, és nevetett. – Az álom belül van, s ami belül van, attól nem foszthatnak meg bennünket. Az álom a mi bosszúnk a csúf történelmünk fölött. Nem így gondolja?” (Böröndök tartalma, 56. l.)

E.E.: Az onirizmus valójában a szürrealista művészet módszere. A művészek nagy jelentőséget tulajdonítottak az álomnak, amely révén a kézzelfogható valóság felszíne mögé hatolva a lényegig juthatunk. Olyan folyamat az álom, amelynek megvan a maga rendszere, ha ez nem is azonos a külső világ megszokott rendjével. Szokatlan és furcsa asszociációkból összeálló világ ez, de mégis „van benne rendszer”. Az álmok sajátos, öntörvényű világát teremti meg az onirizmus.

N.I.: Innen közelítve a cím második felét is megérthetjük. Ez a módszer könnyen megtréfálhatja az olvasót, hiszen a legváratlanabb fordulat – tréfa – is igazolható az álom logikájával. A sorozat novelláiban Grendel Lajos nem feltétlenül tréfára gondol, amikor tréfáról beszél. Lehet ez a váratlanság meglepetése, a fantasztikum különössége, az abszurd kesernyessége. És lehet olyan fordulat, ami megcsavar egy történetet, akár többszörösen is, mint például ebben a novellában.

E.E.: Vagy talán a szürrealizmus humor-felfogására ismerhetünk rá a tréfa kifejezés-

ben. Ez a fogalom nem szinonímája a viccnek, inkább úgynevezett „fekete humor”, amely – Szávai János szerint – az iszonyatos és a nevetséges közötti határvonal elmosása révén az olvasóban mindannyiszor különös szorongást ébreszt. (A szürrealizmus. Bp., 1968. 122. l.)

A humor segítségével a látszatigazságok helyett a konvenciók félrelökésével képes a művész egy új valóság felépítésére. Ezért tekinthető a novella kulcsmondatának a következő: „Ami megmagyarázhatatlan, nem feltétlenül értelmetlen is.”.

N.I.: Nyilvánvalóan két réteg egybejátszásával, összemosásával éri el az író a meghökkentő hatást. A felszínen, a jelenben egy egészen szokványos, hétköznapi történetet kap az olvasó. Balogh, a főhős, néhány napos kiküldetés során szülővárosába érkezik, s pillanatnyi nosztalgiából megszakítja útját, ott tölti az éjszakát a városka szállodájában. Társa hazaindul, de útközben halálos baleset éri, s úgy tűnik, Balogh megúszta. Igen ám, de az utolsó két mondat – éppen azért, hogy az író nyitva hagyja a történetet –, keresztülhúzza, érvényteleníti az eddigi konklúziót, s azt sugallja: a sorsát senki sem kerülheti el, nem lehet megúszni semmit, az átok elől senki sem menekülhet.

E.E.: A reális időkezeléshez reális térkezelés is társul. A szürke, lepusztult, sivár kisvárosi környezetben a szecessziós stílusú szálloda mintegy az elsüllyedt világ, a múlt emlékeit őrzi. Éttermében „békebeli pincérek szolgáltak föl”, s „a portásnak finom és illatos lelke volt, s a gomblyukába piros szegfűt tűzött”. Mintha egy Krúdy-regényből lépnének elő ezek a figurák.

N.I.: Hagyományosnak mondható a szerkezet is; világosan felismerhető a hármas tagolás. Ám az már szokatlan, hogy az első és harmadik rész reális dialógusai, leírásai közé a múlt legendája és egy álom ékelődik. Éles snittel jelzi az író, hogy új főszereplő lép elő a múltból, az a Kuti Marcsa, akinek neve elsőként jelenik meg a novellában, s aki utolsóként távozik a színről.

Persze nem előkészítetlen ez a váltás. Már az első mondatok megteremtik a kapcsolatot a szálloda, a vesztőhely és a boszorkányégető hely között. A diszkófények villódzása kísértetiesen vonja be lidércfényével az egész novellát hol a pislákoló értelem, hol a moziban felgyújtott villany, a parányi csillagok pislogása, a felparázsló cigaretta, a tűzoltóságos állomásfőnök vagy a szénné égett munkatárs képében. S mindez Kuti Marcsa máglyájának tűzére asszociál, s a főszereplő Balogh tudata alá furakodik a félelmetes és borzongató mondat segítségével: „Olyan is akad, aki tűzzel vész majd el.”

E.E.: A dialógusok is mutatják a legendák világába transzponált reális elbeszélés tudatos szerkesztését. Míg az első és harmadik rész párbeszédei a jelenben, két élő szereplő között folynak, addig a középső rész megszólalói a holtak, illetve az álom világából kerülnek ki, tehát a reális világon túli szférákból. Az író nem archaizál, stílusa mindvégig egységes marad, mégis úgy érezzük, hogy a múlt egyre inkább belopakodik a jelenbe, Kuti Marcsa máglyatüzeének fényében átértékelődik minden, lelepleződik a jelen sivársága, kiégettsége.

N.I.: Elgondolkodtató a novellából kibontakozó világkép is. Az író – úgy tűnik – nem nagyon hisz a világ előrehaladásában, mindvégig érzékelteti, hogy a boszorkányégetők kora semmiben sem különbözik a mai világtól. A szellemi és fizikai pusztulás egyre inkább tudatosul az emberekben, s a teljes reménytelenséghez vezet: „...a diszkózene dübörgése pillanatok alatt elfojtotta a fejekben itt-ott még pislákoló értelem.”, „Szupermarket reklámjai villognak értelmetlenül az éjszakában” – ez a filmrészlet idéződik fel a főhősben, s az amerikai „perspektíva”, a mindent betemető homok már nem is rémiszt, az ember szinte fásultan tudomásul veszi, hogy önmaga sírásójává vált: „– Amióta fölépítették az erőművet, a kísértetek városa lett ez a hely...” A teljes reménytelenség érzése már a portásban is megfogalmazódik (pedig ő még őriz valamit a hajdani emberi világból): „– Minden reménytelen. Bennünket is csak betemet a homok.” Beteljesedett tehát Kuti Marcsa átká: „Pokoli reménytelenségben telik majd el az életük.”.

E.E.: De nemcsak az embert körülvevő világ pusztul és értéktelenedik, hanem – ami még fájóbb – az emberi kapcsolatok, az emberi érzések is. Balogh tele van keserűséggel és gyűlölettel, s a szülővárosa iránt támadt hirtelen nosztalgia sem ébreszt valódi emberi érzéseket szívében, pusztá szeszélynek bizonyul. Jól mutatja ezt az a tekintet is, amelyet gyermekkorának kedves fagyaltos bácsijáról fordít el. A megöregedett, mankóra támaszkodó, botorkáló öregember nem kelt benne részvétet, csupán saját sorsának előképét látja meg benne. Útitársának tragikus halálhírét – látszólag – megrendülve fogadja, ám az olvasó sejti, hogy inkább riadalom ez. (Az alelnök „szenteskedő” képmutatása talán még ennél is rosszabb.)

A gasztronómiai örömökön kívül (egy jó reszelt máj, egy remek tojásos sonka) más pozitív érzést nem ismer. „Balogh elszégyellte magát. Háromnapos toborzótúja alatt egyszer sem gondolt a feleségére.” Nem sértődik meg, amikor útitársa „koszfészek”-nek nevezi szülővárosát, neki, a Veterán Patrióták parancsnokának valójában semmit sem jelent ez a fogalom.

N.I.: Nem is jelenthet, hiszen a portás szavaiból megtudjuk, hogy itt sötétedés után „Rosszabb a közbiztonság, mint New Yorkban.” Társa is figyelmezteti: „Gyerünk, amíg meg nem késel valaki.” Úgy tűnik, ahogyan a világ elembertelenedik, eljön a visszavágás ideje is. Embertelenül elbántak Kuti Marcsával, a bosszúállás sem késlekedhet sokáig.

E.E.: De milyen erkölcsi alapon áll bosszút az a lány, aki „...elcsábította, majd megölette Juhász bírónak a legkisebb fiát.” Ám a bíróról is kiderül, hogy „...gonosz és kegyetlen ember volt. Ártatlanok tucatjának a vére tapad kezéhez.” Bűnös és áldozat tehát mindenki a múltban is, a jelenben is, akárcsak az író Galeri című regényének kallódó figurái. Hiába ügyeskednek, nem kerülhetik el sorsukat.

N.I.: A tréfa – ha úgy akarjuk – filozofikus elmélkedésnek is utat nyit: eltűnődhetünk a predestináción, még a görög sorstragédiák nehéz veretű átkai is eszünkbe juthatnak. Ugyanakkor groteszk mosolyt is kicsal belőlünk egy-két írói fricska: például a Balogh név kiválasztása (nomen est omen), a felekezetszállítás ötlete vagy az egyetlen szlovák köszöntés a magyar szövegben. A happy endhez közeledő befejezést tökéletesen áthangszereli az utolsó két mondat: „Valamilyen Kuti Mária keresett tegnap. Elkérte a lakáscímédet.”

E.E.: A többféle értelmezés lehetősége adja – többek között – ennek a novellának az érdekességét és értékét. Olvashatjuk anekdotának, tréfának, de kihallhatjuk belőle a baljósabb hangokat is, filozofikusabb mélységekbe pillanthatunk, élvezhetjük a realista és szürrealista stílusjegyek keveredését. És így lesz harmonikussá történet és stílus, hangulat és filozófia, valóság és álom. Vagyis igazi művészet: irodalom.

ERDÉLYI ERZSÉBET – NOBEL IVÁN

Ember és vers

avagy a megtalálható metafora

Olvasni egész életén keresztül tanul az ember; amikor a betűkkel és a szavakkal már úgy-ahogy elboldogul még gyermekként, akkor nyer bebocsáttatást a *jelek* és *jelentések* varázslatos világába. Pontosabban az ő eddigi varázslatos világa akkor válik – legalábbis töredékesen – rögzíthetővé, jelekké formálhatóvá, s ezzel esetleg mások számára is sokatmondóvá. Talán ezért is írunk valamennyien életünk egy-egy szakaszában verseket, néha novellákat. Izgat bennünket a megfoghatatlan megfogalmazásának csodája, izgat bennünket a szépen szólás keresetlensége, a teremtett világok színekavalkádja.